
OVIDI CARBONELL I CORTÉS

**(RE)PRODUCCIÓ, TRADUCCIÓ
I MANIPULACIÓ. QÜESTIONS
D'IDENTITAT I LOCALITZACIÓ
EN UN CONTEXT VALENCIÀ**

A tradução é uma arma, com efeito. «Eles» (já sabeis de quem estou a falar) há tempo que conhecem este facto. A tradução é uma arma, sim. Mas não tem muita importância, porque... sabeis uma coisa? Nós também sabemos disparar.

Díaz Fouces 1996:157

1. LA MORT DE FEDERICO BORRELL

Tot text, tota imatge, tot artefacte humà és producte d'un context cultural; al cap i a la fi, llegir un cartell, veure una fotografia, observar una peça de museu, són operacions cognitives relacionades amb la pertinença de l'objecte (objecte-artefacte, objecte-text, objecte-imatge) a una xarxa de relacions significatives de les quals podem extraure més o menys informació rellevant. L'objecte pot ser un fullet de propaganda d'una botiga de mobles, o un decret-llei; pot ser un emblema renaixentista, o la foto de comunió de la veïna; pot ser una àmfora o el control a distància de la tele. En el procés

d'interacció, adquisició, ús o domini d'un objecte qualsevol, un factor imprescindible és el grau de pertinença a l'univers/codi de l'usuari o subjecte cognitiu que en fa un ús.

En la microhistòria de les valls d'Alcoi, el nom de Federico Borrell no és gaire conegut. No hi ha cap carrer o plaça al seu nom; difícilment algú podria donar-nos en detalls si li preguntem qui és o era. I, no obstant, la imatge d'aquest home és familiar a bona part dels habitants de la terra. Si donem crèdit als historiadors locals, Borrell va nèixer al poble de Benilloba en 1912, i va morir en combat a Cerro Muriano, Còrdova, el 5 de setembre de 1936. L'instant de la seua mort va ser enregistrat pel fotògraf americà Frank Capa i aviat es va convertir en símbol del soldat desconegut, de la mort anònima, de l'absurd letal d'una guerra qualsevol. Federico Borrell, de malnom *Taïno*, producte d'un temps i d'una societat, va deixar pas, doncs, a la icona d'una experiència universal que encara és vàlida —és a dir, significativa— malgrat els seus elements no contemporanis. La rellevància del significat paradigmàtic privilegia encara la lectura simbòlica de la imatge com a missatge universal per damunt de les seues altres possibles lectures antropològiques o històriques. El missatge simbòlic, gairebé atòpic i intemporal, ha estat traduït arreu del planeta, però la major part del seu context cultural és irrellevant i roman anònim.

Convindrem, doncs, que posar nom al milicià malferit és *situar-lo* en una realitat concreta, adscriure'l a un poble o nació, a un esquema cultural determinat. Deixar-lo anònim és obrir la porta a múltiples re-situacions o traduccions, ja que

La traducció és la naturalesa performativa de la comunicació cultural. És el llenguatge *in actu* (enunciació, posicionalitat) més que llenguatge *in situ* (enunciat, o proposicionalitat). I el signe de la traducció constantment diu (*tells*) o «anuncia» (*tolls*) els distints temps i espais entre l'autoritat cultural i les seues pràctiques performatives. El «temps» de la traducció consisteix en aquell *moviment* de sentit, el principi i la pràctica d'una comunicació que, en paraules de De Man, «posa en marxa l'original amb l'objectiu de de-canonitzar-lo, donant-li el moviment de la fragmentació, el vagareig erràtic, una espècie d'exili permanent (Bhabha 1994: 228).

Donar un nom personal concret, «*Mort del milicià Borrell*», situar-lo entre els milicians alcoians al fatal indret cordovés, fóra situar-lo com a part d'un fet cultural concret amb autoria concreta. Frank Capa esdevindria ell mateix part del fet, acompanyant els milicians, coneixent-los, interactuant-hi, i no tant com un espectador casual i aliè. Aleshores donaria un calatge històric basat en la diferenciació que és al capdavant irrellevant en la especificitat contextual de la seua traducció / recepció

internacional. La riquesa de la situació real no té a veure amb la riquesa de la situació transmesa més que el seu valor simbòlic i paradigmàtic.¹

Re-presentada la imatge als valencians, ben distinta és la reinterpretació que en resulta quan situem l'acte performatiu. Fins i tot el seu nom, al qual tornarem després. *Borrell* és un nom de catalanitat familiar absoluta; si bé pot no ser totalment transparent a la majoria, hom l'assumeix sense conflicte com a part del nostre sistema lingüístic i cultural. Algú recordarà el nom del comte de Barcelona que va perdre la ciutat als musulmans, per a després recobrar-la en 988; en qualsevol cas, hi ha tants derivats dels mots llatins *BŪRRA* «borra» i *BŪRRUS* «vermell» en la nostra llengua, que l'assumpció de pertinença és instantània. Menys ho és el seu malnom *taïno*, que ens pareix vagament foraster, o almenys, per ventura, producte de la hibridació constant de les onades humanes al migjorn valencià. En aprofundir, coneixem que és la iteració d'un manlleu: és el nom castellà dels pobles antillans de llengua arauaca, ara extingits.

Traduir és certament disseminar manlleus cognitius en una forma lingüística adequada; manlleus que sovint transformen i fins i tot substitueixen realitats preexistents. De vegades —o més prompte— són el ressò d'idees i accions ja extingides; la tasca del traductor és reviscolar-les en la mesura en què poden ser rellevants en un altre context. Dins el concepte més ampli i hermenèutic de la traducció, el fet que la interpretació d'un text cultural siga entre dos sistemes (lingüístics, literaris, etc.) canònicament definits com a Llengua A / Llengua B, o Literatura X vers Literatura Y, no és realment imprescindible. El nivell del sistema codificant i les circumstàncies de la descodificació són importants des del moment que suposen una complexitat en el procés hermenèutic, però no hi ha realment diferències significatives si el procés té lloc entre variants, modalitats o gèneres dins del mateix sistema, o entre sistemes diferents. En qualsevol cas, intralingüístic o interlingüístic, el que ens interessa és el doble procés *estranyador* i *familiaritzador* que hi entra en joc. Actualitzar un manlleu cognitiu és entrar en un joc fascinant en el qual concertem, per a destinataris sobre els quals tenim autoritat, la novetat i l'estranyesa de texts, objectes, idees i accions que sorgiren per a certs propòsits en un temps i lloc. El traductor / re-escriptor sovint tractarà de cancel·lar l'alteritat de la realitat transmesa; altres voltes tractarà de subratllar el seu caràcter

1. L'original portava per nom *Comment-ils sont tombés*, i va ser publicat a la revista parisienca *Vu* el 23 de setembre de 1936. Curiosament, és l'afany per demostrar que la fotografia no havia estat falsejada, cosa que va fer necessària una investigació, que finalment acabà per identificar i posar nom al milicià, mèrit que recau en l'historiador alcoià Mario Brotons Jordà (1995). Els articles que identifiquen el caigut anònim situen Capa —o més bé Andre Arno Friedmann— en efecte com a actor i subjecte dins l'acció (Perinat 2005; Whelan 2002).

exòtic. Quasi sempre, combinarà ambdós moviments extrems en un joc laberíntic de gradacions.

Per tal d'aprofundir en els elements que fan propi o fan aliè un text, he buscat més bé exemples valencians de traducció intralingüística, és a dir, entre modalitats de la mateixa llengua catalana. Alguns són anecdòtics; altres suposen un memorable esforç de compromís entre diverses normes. D'altres, encara, són provocadors i responen a intencions ideològiques dels seus autors per refermar o minar la identitat lingüística.

La traducció de textos de qualsevol mena al valencià, implica un seguit de posicionaments que remetent sempre a qüestions d'identitat. Traduir, des d'un punt de vista clàssic i mecanicista, és fer una recodificació, un simple canvi de codi. Des del punt de vista de l'ús del llenguatge, deixar un text a les portes d'un nou món receptor implica molt més que aplicar un nou codi gramatical i semàntic. Requereix presentar una nova proposta *textual*, i això implica una revisió a fons de tots els plantejaments i factors que han donat lloc al primer text en tant que text. Si ho veiem des d'una perspectiva sociolingüística, el segon text haurà d'acomodar-se a unes circumstàncies de variació que poden diferir més o menys de les que es donaven quan el text original s'hi va produir o publicar. Pot donar-se el cas que l'emissor haguera previst un abast multilingüe i multicultural del seu text. Pot donar-se el cas que el mateix emissor-escriptor col·labore amb l'equip traductor per tal de resoldre les possibles dificultats; pot donar-se el cas que el text original no s'hi haja produït sinó com a fase prèvia i negligible en la qual el context de traducció n'era l'objectiu final: és el cas d'innombrables articles científics traduïts a l'anglès, llengua final de difusió, a partir d'esborranys sovint híbrids que mai no veuran la llum. Pot donar-se el cas que l'obra traduïda siga realment una cristal·lització de moltes altres de prèvies de minsa importància relativa si s'aborden aïllades, però poderoses com a conjunt, i que assolisca fama tan sols una vegada publicada l'antologia traduïda —el cas, famós, dels *Poemas arabigoandaluces* de l'arabista García Gómez, el ressò dels quals ens ha arribat a casa nostra per mitjà de les antologies comentades i retraduïdes de l'escriptor gandienc Josep Piera.

Pot donar-se el cas, finalment, que el valor d'un text traduït vinga donat per unes condicions que adquireixen raó de ser en tant que el text actua com a símbol externament a la cultura o contextos culturals que l'han produït. Aleshores, el text esdevé un artefacte semiòtic, i la seua pauta d'anàlisi serà una semiòtica intercultural on seran fonamentals les representacions i estereotips dels quals el text és un exemple.

Després d'unes dècades en què la traductologia s'ha establert com a disciplina –moltes vegades inaugurant nous terrenys de recerca; d'altres fent pròpies investigacions d'espais diversos–, hom gosaria afirmar que darrerament hi ha una esclatxa entre el que són els estudis aplicats a les pràctiques i entorns professionals de la traducció (i entre els quals podríem també afegir els estudis estadístics de la recepció d'obres literàries traduïdes, importades o exportades), i els estudis més amplis sobre la naturalesa de la traducció com a part quotidiana –adés negligida– de l'ús del llenguatge en general. «Qualsevol lectura conscienciosa d'un text a partir del passat de la nostra pròpia llengua i literatura, és un múltiple acte d'interpretació», recordem George Steiner (1975 [1992]:18). No obstant, la traductologia contemporània segueix massa enganxada a les idees de codi, sistema, subsistema, llengua d'origen, llengua de destinació. Massa enganxada a la idea del diccionari utòpic i la gramàtica utòpica, i molt poc acostada a la idea bàsica de traducció com a *argumentació*.

Abordant la traducció com una argumentació particular, adreçada a uns receptors en un context donat, podem entrar en la resta de qüestions bàsiques de la traducció i que sovint es plantegen com a poc menys que enigmes inextricables. La qüestió del paper del text *original*. La qüestió de l'*autoria*; la qüestió de l'*equivalència*; la qüestió de la *manipulació* –o transformació– de l'*original*; la qüestió de les *normes* que s'hi apliquen; la qüestió de la transmissió de la *cultura* d'origen. La traductologia dels darrers anys ha fet d'aquests punts els temes bàsics per a elaborar una teoria de la traducció que, no obstant, s'hi resisteix. Enlloc podrem trobar un desenrotllament coherent i rellevant que no siga una aplicació parcial i, podríem dir epidèrmica, del que és una teoria general de l'ús del llenguatge. La qüestió de base sembla ser un plantejament esbiaixat d'una sèrie de factors i fenòmens que són usals en tota comunicació humana. Hom pot advertir que els mots adés subratllats (*original*, *autoria*, *equivalència*, *manipulació*, *normes*, *cultura*) remetent a un pressupòsit de mena ideològica, i que podríem definir com la qüestió de la *legitimitat* del text produït / traduït, i de tot allò que l'envolta o el conforma (autor, procediments, pertinença a una identitat social). Realment són aquestes les qüestions que defineixen els estudis de traducció, al mateix temps que són la font principal de les discrepàncies o inconsistències que impedeixen una visió de conjunt coherent.

La traducció és, doncs, un fenomen que atrau la reflexió sobre l'*heterogeneïtat* i l'*homogeneïtat* dels elements que conformen cultures. Per a Lotman, només és possible esmentar dues causes que susciten alguna cosa o idea i el desig d'adquirir-la o dominar-

la: d'un costat, la cosa és necessària «perquè és comprensible, coneguda, s'inscriu en les idees i valors que em són coneguts». D'altre, la cosa és necessària perquè «no és comprensible, no és coneguda, no s'inscriu en les idees i valors que em són coneguts». A la primera causa, Lotman l'anomena la *recerca d'allò propi*; a la segona, la *recerca d'allò aliè*, i la inscriu dins l'estudi comparatiu de les cultures i les tècniques de recerca d'elements d'identitat:

L'estudi comparatiu de les cultures porta fins ara la petja de la seua «protopàtria» indoeuropea i mitològica, la qual cosa es posa de manifest en tota la tècnica de trobar els elements d'identitat. Per descomptat, dóna molt més resultat veure el paregut de motius entre les llegendes irànies i les cèltiques que parlar esment al trivial fet de la diferència existent entre elles. Però, quan fem el pas següent cap a la construcció d'històries no només paral·leles des del punt de vista estadal, sinó immanentment autònomes, de cultures particulars, i ens plantejem la tasca de crear una història de la cultura de la humanitat, tal selecció del material ens empeny a la conclusió, que res no ha demostrat, que precisament aquestes convergències són les que subjecten el material heterogeni en un tot únic (1996:63, trad. meua).

«Per què i en quines condicions en determinades situacions culturals un text aliè *s'hi fa necessari*» (64). La pregunta de Lotman encara no ha estat suficientment contestada ni des de l'àmbit dels estudis culturals, ni des de la traducció, ni des de la psicologia cognitiva, ni des de la mateixa semiòtica. Tampoc hi ha respostes satisfactòries a la pregunta de per què a vegades és necessari *estranyar* un text.

2. RECODIFICACIONS

Allò normal, no obstant, és que l'atracció d'un text des d'un context d'origen al de destí siga fonamentalment un procés de familiarització. La recodificació bàsica és familiarització. L'adaptació cultural, també, com ho són les retraduccions / adaptacions dins el mateix sistema. Aquestes no són en absolut infreqüents; més bé poden considerar-se un procés normal en l'ús del llenguatge: s'hi donen constantment en la conversa, en l'edició de textos, en la reescriptura de textos propis i aliens, en la comunicació de masses i en l'adaptació literària. L'obra satírica *L'acaparador*, de Santiago Rusiñol, originalment en dialecte català oriental, va ser adaptada en vers, situada en un context valencià, per Josep Épila en 1919 (*El cuento del dumenge*, núm. 269); l'adaptació suposava, a més de la versificació, la recreació del llenguatge oral valencià i la transformació de l'entorn en el marc d'una *caseta de recreo en un poblet*

immediat a València. Cal remarcar que, en aquell moment i context, l'adaptació valenciana no tenia per què significar, ni de bon tros, el pas a un sistema diferent, a una *llengua diferent* tal i com pot entendre's ara d'una manera estricta i exclouent.²

Sense necessitat de transformar l'entorn, car l'obra original situava l'acció a Alcoi, el 18 d'octubre de 2003 l'escriptora alcoiana Isabel Clara-Simó va presentar el que anomena la «versió definitiva» de la seua exitosa novel·la *Júlia*, publicada per primera vegada en març de 1983 (Barcelona: Edicions de la Magrana). La nova edició, publicada per l'editorial valenciana Bromera després de vint anys i gairebé cent mil exemplars venuts, és una fita peculiar en la literatura catalana, atès que consisteix en una veritable retraducció al valencià estàndard contemporani, amb una exhaustiva adaptació pragmàtica i fraseològica a la parla alcoiana. Interessant va ser que la reedició fou presentada als alcoians en els mitjans de comunicació com una *correcció*, descrita com a *pentinada lingüística*:

L'autora, per la seua banda, va explicar que l'única novetat que n'aporta aquesta reedició de la novel·la és una «pentinada lingüística»: després d'haver detectat errades en alguns registres, l'autora ha volgut «corregir (*subsanan*) algunes fallades que vaig detectar des del dia següent a la publicació de la novel·la, i que amb el temps he anat descobrint». L'escriptora va comentar que algunes d'aquestes fallades li les van fer notar els mateixos alcoians: «va haver-hi gent que em va escriure per a dir-me que a Alcoi no s'hi usaven algunes de les paraules que jo vaig fer servir, i ara he tingut ocasió de poder millorar aquest aspecte, ja que vaig escriure la novel·la quan encara era primerenca en l'escriptura». («La nova versió de *Júlia* recupera el llenguatge local», *Ciudad*, Alcoi, 18 d'octubre de 2003:10, trad. meua)

Sense negar el fet que la nova adaptació pot suposar un pas endavant en la seguretat lingüística de l'autora, més ens estimaríem no parlar d'errors ni fallades, sinó

2. Exemple d'això és la carta enviada per Teodor Llorente als editors, en el número 6 d'*El Cuento del Dumenche* (València, 1908), en la qual advocava en favor d'una ortografia menys castellanitzada i feia, ensems, una declaració explícita de la unitat de la llengua: «La llengua valenciana té una ortografia propia, ortografia usada, sense escepció, mentres ha sigut idioma literari, y que sense escepció, seguíen usant catalans y mallorquins en son espléndit y gloriós renaiximent. Eixa ortografia, no tots els escriptors la empleen del mateix modo, y aixó és un mal. ¿Se vol una Academia pera resoldre estes diferencias? Está molt bé. Pero ¿es que se vol prescindir de la ortografia valenciana, pera adoptar la castellana? Aixó no podem admitirho els que cinquant anys estém treballant per el nostre renaiximent, donantlos la má als que enllá del Ebro parlen nostra mateixa llengua.» *Llengua* és un terme polisèmic que remet a moltes realitats segon el context ideològic en què s'empra, podent equivaler perfectament a «varietat». És interessant apuntar que la versió d'Épila va usar un model ortogràfic convergent amb l'emprat a Catalunya.

més aviat d'una evident evolució en el model de llengua usat pels escriptors valencians. Vint anys arrere, el model de llengua escrita tendia a privilegiar les formes més generals en detriment de les locals, una qüestió que ha estat causa de no pocs problemes d'adaptació pragmàtica del discurs oral. En termes pragmàtics, hom parla més bé d'*adequació* i *acceptabilitat*, i no tant d'encert o error. Tan acceptables són *clatell* com *tos*, *mirall* com *espill*, *pessigolles* com *cosconelles*, *amanyagar* com *acariciar*, *esglaons* com *escalons*, *vessar* com *eixir-se'n* (un líquid), *estossegar* com *tossir*, *aixecar* com *alçar*, *renyar* com *bonegar*, *aturar* com *parar*, *ensumar* com *olorar*, *ferum* com *fortor*, *rutllar* com *funcionar*, *burxar* com *punxar*, *cordills* com *cordons*, *cop* com *colp*, *apa* com *vinga*, *fèr el soldat* com *servir*, *esperrucada* com *despentinada*, per citar només uns quants casos d'adaptació lèxica³. Cap dels primers termes de cada parella és propi del dialecte alcoià, i això sembla motivar la seua substitució en la segona edició. Però, quina és la raó per la qual van ser triats en la primera? Més que tractar-se de geosinònims *catalans* vers *valencians*, cosa que no és per a tots certa, perquè hi ha termes comuns ací i allà, i d'altres presenten sentits diferents dins la mateixa varietat estàndard supradialectal, la qüestió de fons és el model de llengua triat, el qual, d'acord amb les ideologies de l'època, possiblement cercava una puresa o castissisme abstracte i, al capdavant, no del tot real. En el temps de la publicació de *Júlia*, no pot dir-se que l'estàndard valencià haguera cobrat carta de naturalesa, sinó que més prompte coexistien diversos models segons les característiques del diccionari escollit.⁴

3. De la manca de sistematicitat absoluta del model de llengua són encara exemple el terme *cosconelles* escollit per Clara-Simó, i realment variant pròpia de les comarques costaneres nord-meridionals (Les Marines i La Safor), però no de la variant alcoiana. El *DiMoll* incloïa, juntament amb nombrosos geosinònims, *coscarelles* en 1987 (localitzada pel DCVB a Vinaròs i València, però no pas per l'ALDC), el *DiEnc* no admetia cap variant valenciana en 1983, i el *DIEC* admetia, per fi en 1995, únicament la variant alacantina i alcoiana *cuscanelles*, curiosament coincident amb la variant que hauria de reflectir la novel·la. El mateix any, el *DiVal* admetia *cosconelles*, *cosquerelles*, *cuscanelles*, *cossigolles*, *cossiguetes*, *cossinogues* i, naturalment, *pessigolles*, remetent a (i per tant privilegiant) el terme valencià *cosquerelles*. Per la seua banda, el recent *DOPV* recull indistintament, sense privilegiar-ne cap, *cosconelles*, *cosquerelles*, *cosseguelles*, *cossigolles*, *cossinogues*, *cuscanelles*, *pessigolles*. D'altres casos problemàtics són, per exemple, substituir *retrunyar* pel castellanisme no admès **retombar*, que Moll admetia, però en els sentits 'recaure; tornar a tombar o girar', o fer geosinònims, també seguint el model de Moll, *sanglot* i *singlot*, dos termes diferenciats en català estàndard central, i que equivalen en l'actual estàndard valencià a *sanglot* (cast. *sollozo*) i *xanglot* (cast. *hipo*), respectivament..

4. Tenint en compte que el concepte d'*estàndard* té moltes dimensions, considere la publicació del *Diccionari valencià* per part de l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana i l'Editorial Bromera

El cas de *Júlia* és també un bon exemple de compromís entre la norma local i la norma global, que exigeix compaginar l'objectiu mimètic amb la comunitat de parla, amb un model de llengua acceptable per la comunitat lingüística en general. També és un bon exemple de la tasca del traductor, com la de l'escriptor, en tant en quant ambdós són creadors que busquen una reproducció creïble.

Malgrat els esforços lexicogràfics per anular l'especificitat geogràfica intentats pels diversos diccionaris catalans normatius,⁵ esforços comprensibles en un moment crucial per a la definició de la identitat lingüística comuna, la *valencianitat* o *no valencianitat* de molts termes persevera en el coneixement compartit dels usuaris. El que pot entendre's simplement com a adequació pragmàtica segons el paràmetre geogràfic, usual en tota llengua relativament extensa, no deixa de ser una font de conflicte en el cas valencià, encara dividit entre l'unitarisme tendint a la uniformització, i el pluralisme que encara molts veuen acostar-se perillosament a posicions secessionistes.

Però de fet, el cas de *Júlia* és una demostració de maduresa d'una llengua plural, on poden coexistir sense conflicte dues variants estàndard perfectament compatibles. O almenys, i potser amb més propietat, una llengua on poden donar-se diverses *aproximacions* idiosincràtiques a una mateixa unitat, a un únic oceà ric i divers. Diverses pràctiques performatives a partir d'un material heterogeni, però indiferenciat.⁶

3. TRADUCCIONS: L'ILLA DEL TRESOR

L'illa del tresor, de Robert L. Stevenson, traduïda al català de València per Josep Franco (1994), és un altre exemple de traducció a un model de llengua estàndard sense

editat per Josep Lacreu, la fita que determina el naixement de la modalitat estàndard valenciana contemporània. Abans, El *Diccionari català-castellà; castellà-català* de F. de B. Moll incorporava un gran nombre de dialectalismes, però des d'un model convergent que es fornïa del material del DCVB sense establir cap recomanació o preferència, si de cas la derivada de l'ordre en què s'hi presentaven les equivalències geosinònimes.

5. A banda dels atles lingüístics, només el DCVB incorpora informació geogràfica; el *DiEnc* inclou la marca *reg*, i el *DIEC* afegeix l'opaca indicació «en algunes contrades».

6. El de *Júlia* no ha estat l'únic cas. El *Diccionari Valencià (DiVal)* de la mateixa Editorial Bromera (1995) era en si mateix una traducció i adaptació de bona part de les entrades (exemples inclosos) del *Diccionari Català* d'Enciclopèdia Catalana, augmentada considerablement amb dialectalismes valencians inèdits. El *DiVal* a més portava a terme una ingent tasca de normalització *valenciana* del material existent, per mitjà de l'estratègia de remetre al terme valencià, que resultava així privilegiat. La tasca de l'AVL començada amb el DOPV pot representar una altra valuosa aproximació cap a la convergència.

adscripció geogràfica concreta ni en la tria de lèxic, ni en els fraseologismes, exceptuant uns trets molt limitats, com ara les desinències verbals pròpies de l'estàndard valencià (*us assegure, vulga, siga, haja, fóra, pujara, abandonara* etc.), el possessiu *seua*, la combinació valenciana estàndard de pronoms febles *dur-li'l*, o la presència d'un lèxic valencià molt general (*xiquet, nàixer, vesprada, alçar-se, colp, gens, cartó*, etc.). Hi ha algun cas d'ús valencià no admès per la norma de l'IEC (*ciri* en el sentit d'"espelma", p. e.) i, a l'inrevés, alguns elements lèxics mostren una opció per variants no valencianes que s'hi proposen com a variants no marcades en el model de llengua creat (*arrel, dinou, homes, joves, graons, veure*), però també aquestes són molt generals. És comú que les traduccions, i també les re-traduccions o adaptacions a la variant valenciana d'obres publicades simultàniament a València i Catalunya –per exemple, les de la sèrie Aula de Lletres de l'editorial Vicens Vives, com ara *Robbie i altres contes*, d'Isaac Asimov– limiten les característiques identificables com a *valencianes* a un nombre limitat d'opcions lèxiques i morfològiques.

Si la citació del traductor és, com ha indicat Lamuela (1987), una mena de llenguatge *cursiu* (o *emmarcat* segons Barthes 1973 [1984]:121), el traductor només pot reproduir els estereotips que són reconeguts pels lectors com ell (tot i que el traductor ha de ser un lector privilegiat), i que al seu torn seran reconeguts pels lectors de la traducció. Traduccions com la de J. Franco cerquen una recreació que arriba a un compromís entre la identitat lingüística dels receptors i l'entorn original, de manera que l'alteritat de partida que es presenta resulta matisada, de vegades suspesa, de vegades subratllada, en un flux dinàmic. També en aquest sentit, per la seua banda, i malgrat algunes inconsistències, l'esforç esmerçat per Isabel Clara-Simó apuntava no tant a la creació d'un senzill *color local*, sinó més bé cap a una fidelitat deguda, un veritable compromís amb el *lloc* (*localització*) –convé recordar ací que el cas alcoià és el d'una variant urbana prestigiada. No obstant, la reproducció de la varietat en *Júlia*, com no pot ser d'altra manera, es basa en estereotips.

Una aproximació sociolingüística a aquests temes hauria, doncs, d'avaluar la funció de l'*estereotip* en la reproducció de la varietat, ja sia oral o escrita. Ací rau la major diferència entre la sociolingüística, diguem-ne, variacionista, i l'ús que en fa l'autor / traductor de trets lingüístics diferenciadors. Per aquesta raó, Hervey i Higgins 1991 proposen el terme *registre social*, millor que *sociolecte*, etc., car es tracta d'un llenguatge acomodat i no pas real, un *estil* (registre) dependent de l'ús per part de l'autor / traductor, i no pas per l'usuari. Així, l'adscripció de pertinença a una varietat

determinada podem anomenar-la *localització sociolingüística*. Preferisc aquesta denominació a les usuals d'*adaptació* a una variant o la seua *recreació*, perquè al meu parer el procés d'adscripció és una operació que depèn sobretot de la resposta del destinatari. Bé que aquesta resposta és naturalment conseqüència de la tasca de l'emissor (autor / traductor / adaptador) com a proposta d'interacció cultural, aquesta proposta es basa inevitablement en un escandall, potser intuïtiu, d'una demanda prèvia. La proposta de localització que fa l'emissor prové d'un context social que és també polític, i per això hi entren en joc molts factors ideològics i de balanç de poder relacionats amb eixa interacció.

Potser un dels aspectes més interessants d'aquesta *localització* és que suposa una ideologia de la diferència cultural entesa com a forma d'intervenció. El fet que un escriptor segueixca un model de llengua determinat, que s'adreça a una comunitat de parla construint un text que s'afegirà i formarà part del corpus cultural d'aqueixa comunitat, però fornint alhora lligams, coincidències i divergències amb un corpus més ampli —o d'altres entesos com a *altres*—, amaga un potencial de transformació gens negligible. La localització sociolingüística és un instrument d'afirmació d'una veu minoritària que cerca realçar la seua posició significativa respecte d'altres generalment més poderoses. En remarcar la diferència cultural, el resultat pot ser paradoxal. D'un costat, afegeix la pertinença global a la pertinença local; d'altre, es produeix una disseminació de centres d'enunciació que, a judici de no pocs, poden disgregar encara més una llengua afeblida.

De fet, una llengua afeblida planteja moltes dificultats als qui aspiren a teoritzar o assentar «normes» o subcodis estàndard: si el policentrisme convergent és un ideal assolible, el pragmatisme i els interessos econòmics sembla que s'estimen més donar el colp de gràcia a la llengua / variant minoritzada abans que optar per lleus adaptacions acceptades de bell antuvi per les institucions normatives. La traducció, doncs, està inevitablement unida al context polític i social, que és el que determina al cap i a la fi els gustos del gran públic. Una manera d'apropar-s'hi és analitzar la traducció, o el projecte de traducció, o el nombre de traduccions publicades durant un temps determinat, des de pressupòsits ideològics. I l'anàlisi ha de fer-se tant des del nivell *macro* de l'organització sociopolítica (*top*) com des del nivell *micro* (*bottom*) de l'actualització textual de la ideologia: els propòsits pragmàtics que fa servir, quina interacció social, quines identitats socials s'hi engeguen, quin compromís social reflecteix envers el repertori lingüístic de la comunitat a què va adreçada... En aquest

article només puc fer una aproximació molt superficial que done compte de l'extrema complexitat d'aquesta dimensió bastidora d'identitats culturals; una investigació rigorosa requeriria un estudi quantitatiu no només de les estratègies de les obres, com de les respostes dels receptors, en la línia de recerques com la del projecte COVALT (*Corpus de Literatura Valenciana Traduïda*), desenvolupada a la Universitat Jaume I.

4. MANIPULACIONS: EL DISCURS SECESSIONISTA

Hem començat l'assaig allunyant-nos de la perspectiva tradicional de la traducció com a mera recodificació mecànica, i observant en el seu lloc que la traducció és un manlleu cognitiu en el procés del qual hom representa (i reestructura) complexos d'informació fent-los rellevants en un nou context. Cal encara molt treball per tal de definir eixe procés, en el qual s'articula la informació nova amb la ja coneguda, l'explícita amb la implícita, alhora que s'estableix una estratègia dialèctica d'identificació, per part del(s) subjecte(s) receptors, amb el(s) emissor(s), el seu coneixement, la seua significació i la seua actuació com a estratègia política i discursiva. Tant les teories semiòtiques de la traducció cultural, com les cognitives o les postcolonials de raïlam psicoanalítica, remarquen la transformació que experimenta el coneixement del destinatari, i la complexitat i ambivalència del procés, sempre relacionat amb la idea d'un Altre. L'*altre*, i la identitat cultural de l'alteritat que defineix la nostra pròpia, mai no és homogeni, sinó que el construïm constantment «en un procés de substitució, desplaçament o projecció». Aquesta dimensió ideològica de pertinença com a estratègia legitimadora ha estat extensament, però crec que no suficientment, estudiada.⁷

El cas més notori d'utilització de la traducció com a instrument d'homogeneïtzació lingüística és potser la traducció valenciana de la Constitució Europea, assumida com a pròpia també per la Generalitat de Catalunya –i testimoni, doncs, de la unitat de la llengua en el registre formal i en el camp jurídic. En aquest cas tenim una familiarització

7. Vegeu, per exemple, Givón 2005:6-8. D'altra banda, també el punt de vista de la teoria de l'argumentació necessita portar a col·lació la relació dialèctica entre l'alteritat i la identitat, cf. el *principi d'alteritat* de Patrick Charaudeau (1988, *passim*). Per la seua importància com a eina d'afirmació i actuació (*agency*), gairebé tot el corpus teòric de teòrics culturals «postcolonials» com Homi Bhabha (1994:162 i *passim*) concedeixen una importància extrema a les qüestions d'identitat. També la semiòtica, especialment Iuri Lotman i Mikhail Bakhtin, i les teories discursives de la ideologia, esp. Teun A. van Dijk, fan del doble moviment de pertinença-no pertinença, atracció i repulsió, la base de la seua anàlisi. Per a aplicacions traductològiques d'aquestes qüestions, vegeu Venuti 1995 i 1998, Carbonell 1997, 2004 i 2006, i Hermans 2006.

absoluta: el text es converteix en un objecte *propi*, en part d'un únic sistema cultural i lingüístic, si bé políticament disgregat.

Com és d'esperar, les estratègies ideològiques que, en direcció contrària, volen separar la modalitat valenciana com una llengua independent, es basaran també en recursos ideològics relacionats amb la pertinença i la no pertinença. Repassem-los. Al meu parer, són els següents:

Deslegitimització.

– Deslegitimització per **inactualitat**: negació de la contemporaneïtat de l'especificitat valenciana; desplaçament de l'*autoctonia* als temps preromans, preislàmics o precatalans.

– Deslegitimització per **estranyament**: negació de la coincidència geogràfica.

Supressió: Negació de la identitat comuna catalana. Supressió interessada de geosinònims. Absència del català-valencià com a llengua vehicular de les teories secessionistes.

Substitució de la identitat contemporània per alternatives identitàries (la *llengua autòctona ibèrica*; la *llengua mossàrab*; la *hispanicitat*), les quals apunten a una amalgama històrica indefinida, assimilable al sistema castellà, però radicalment contrària al sistema català.

Paradoxalment, la necessitat d'establir una continuïtat entre el sistema lingüístic anterior a la conquesta de Jaume I i el posterior, obliga els teòrics del secessionisme a representar –àdhuc imaginar– un sistema ambivalent i contradictori, ara acostat a les característiques del català (*familiarització*), ara allunyat (*estranyament*), segons convinga a la postura bàsica de dites «teories». Realment, farem mal a qualificar-les de *teories*, perquè en rigor no ho són: es tracta només d'una acumulació de postulats, sovint contradictoris, la comesa dels quals no és *demonstrar* res –que no ho fan, ni poden–, sinó simplement disparar l'activitat argumentativa tot llançant el *dubte* sobre el punt de vista de la unitat de la llengua i les seues implicacions identitàries. Si fóra realment un debat acadèmic o intercanvi científic, els arguments secessionistes justificarien amb proves els seus punts de vista, però és característica constant d'aquesta argumentació el suggerir de forma obliqua i implícita per mitjà d'indici sense arribar mai a aportar-ne proves definitives. Segons aquest *paradigma indiciari* tan criticat per pensadors com Umberto Eco (1998) o Carlo Ginzburg (1976), l'indici, i no la prova, confirma la

hipòtesi preconcebuda, de manera que allò que per a eminents investigadors no és més que un detall de certa importància, és elevat a la categoria de prova irrefutable de les seues tesis. El caràcter implícit d'aquesta argumentació es basa en el pressupòsit que la identitat catalana és diferent de la valenciana. Açò és obvi, però hem de recalcar que dit pressupòsit es dirigeix, *exclusivament* a l'audiència que, endoxalment (és a dir, segons una ideologia del «sentit comú»), pot acceptar-lo de forma apriorística: l'audiència valenciana o castellana que ja té una idea preconcebuda de la no-identitat del català i el valencià.⁸ Com que el discurs necessita només confirmar la idea preconcebuda (el seu *pre-judici*), adoptarà típicament la forma dels actes de parla manipulatiu, donant com a conclusió un enunciat deòntic («això ha de ser així») a partir d'indícis que només haurien de menar a enuncisats epistèmics («això pot ser així»). Naturalment, les condicions perquè les premisses siguen certes, o bé s'ometen, o bé es falsegen; d'altra manera anul·larien l'argumentació.

Un dels exemples més extrems d'*estrangerització* o estranyament com a recurs de manipulació ideològica, podem trobar-lo en els textos medievals citats pels paladins intel·lectuals del secessionisme lingüístic valencià per a demostrar l'existència de dues llengües diferenciades. Mourelle de Lema, professor d'espanyol en la Universitat Complutense de Madrid, arriba a citar textos de la mateixa cancelleria del rei Jaume I, l'un datat a Balaguer en 1268 i dirigit al vescomte de Cardona, l'altre a Lleida en 1262 i dirigit als valencians, com a prova irrefutable de la diferència lingüística. Aquesta diferència ha de ser tan notòria que no mereix cap anàlisi —la qual, que Mourelle s'estalvia, demostraria ben al contrari que es tracta de la mateixa llengua catalana clàssica. La diferència, simplement, està en les convencions gràfiques: el primer text usa el dígraf *tz* en comptes de *ts* seguint la convenció occitana (*totz*, *deitz*, *davetz*, etc.). Aquest fet per si sol ja demostra per a l'autor l'*alteritat* del text «català», enfront de la *familiaritat* del «valencià». Que el lèxic, la morfologia, la sintaxi, la fraseologia especialitzada o les convencions genèriques siguen en tots dos textos coincidents sense excepció amb les del català usual a la cancelleria del rei, sembla no merèixer esment, com tampoc el fet que l'ortografia occitana depenia no de la modalitat de llengua, sinó de la convenció usada per l'escriptor, i que les convencions occitanitzants coexistiren amb la que després seria la pròpiament catalana, per raó de l'heterogeneïtat dels escriptors

8. Per això, i en part també pel fet que el conflicte identitari s'estableix respecte del català, però no pas respecte del castellà, serà un discurs vehiculat quasi totalment pel castellà.

(per exemple, en els *Llibres de Cort del Justícia* de València o Cocentaina estudiats, respectivament, per Diéguez 2001 i 2002, i Ponsoda 1996).

Si el discurs secessionista feia servir adés un pla de construcció de l'estranyament per tal d'allunyar-se del sistema català –a *politics of non-belonging*, segons la teoria cultural contemporània (Pickering 2001, *passim*), i aquest pla arribava a llegir dos textos planerament catalans-valencians l'un com a valencià i l'altre com a no-valencià, el programa invers però complementari, la construcció de la familiarització per tal d'acostar-se a altres sistemes diferents (i confirmar, doncs, la llunyania del català) és l'estratègia majoritàriament seguida respecte de l'indocumentat *valencià primitiu*. El mític «valencià precatalà», de forma absurdament incongruent amb els textos anteriors, se'l troba ara en les mostres de romanç no-català que apareixen en les fonts andalusines i de la conquesta. L'argumentació secessionista no para esment que els exemples mostren tres llengües diferents (quatre, si sumem el català-valencià): el malaurat romandalusí o *mossàrab* dels s. XI-XII, el castellà i l'aragonès, vehicle aquest últim, juntament amb l'àrab andalusí, de la gran majoria de *mossarabismes* que hom ha volgut interpretar com a valencià primigeni. Manlleus naturals, i certament fascinants, d'un gresol de llengües i cultures en contacte, de diferències culturals en definició, els antagonismes, contradiccions, rearticulacions i diàlegs dels quals és de justícia no apropiat-nos-els, segles després de la seua aniquilació, com un mer *pre-text* per a confirmar, rebutjar o manipular els nostres models contemporanis de convivència lingüística i social.

D'aquesta manera s'entén com la traducció, i els mecanismes cognitius propis de la interpretació en general, col·laboren de forma activa en la representació de diversos textos com a indicis per a confirmar hipòtesis. La confirmació, en bona part, consisteix a establir noves adscripcions de pertinença o no pertinença, o a sembrar el dubte sobre les acceptades. El que fa el discurs secessionista és retraduir realitats conegudes –textos coneguts– per a fer-los significar d'acord amb els seus interessos com a grup social específic, i no per a mostrar anàlisis històriques, lingüístiques o socials que responguen a criteris de veritat / falsedat. La implicatura, el suggeriment, l'argument d'autoritat, el recurs al «sentit comú» i a arguments intertextuals inexistents –*non sequiturs*–, quan no el falsejament de dades, són fonamentals per a construir una representació social en el seu propi benefici, la qual, en última instància, vol controlar

la ment del públic en general per mitjà de fabricar el consentiment o el consens en benefici d'un grup de poder.⁹

5. CONCLUSIÓ: L'OMBRA DEL BORRELL

En el sorprenent capítol sobre la pragmàtica de les arts marcial que tanca el seu *Context as Other Minds*, T. Givón conclou que la paradoxa de la diferència, de la conciliació dels contraris o de la unitat en la diversitat, com de tantes altres postures aparentment incompatibles, és salvable a través del reconeixement d'una subtil gamma de graus i de barreges canviant en l'espai i el temps, només manejadissa a través de l'ajustament constant segons el context. El meu col·lega i amic John Hyde afirmaria que els lingüistes i traductors farien bé de ser, abans que res, gallecs, i respondre's constantment «Això depèn» –remetent a la contingència del context (Hyde 2003:16). Per a Givón, encara comentant els principis pragmàtics del *Tai Chi Chuan*, «“És correcta aquesta forma?” és una pregunta sense trellat fora d'aquest context dinàmic» (2005:250).

Per la seua banda, el missatge de Homi Bhabha, quan parla de la disseminació i de la diferència cultural, és el d'una concepció dialògica en la qual les identifications mai no són estables, pures o holístiques, sinó que el procés de coneixement de la diferència, de la traducció cultural, en definitiva, consisteix més en l'adjacència de sabers complementaris i enriquidors l'un respecte a l'altre, que en una suma acumulativa on cada Altre és compartimentalitzat i controlat.¹⁰ L'experiència valenciana és també

9. Teun A. Van Dijk 1999:342: «D'aquesta manera, la manipulació essencialment implica formes de control mental de les quals els receptors no són conscients, o ho són escassament, o les conseqüències de les quals no poden controlar fàcilment. S'hi construeixen models d'esdeveniments d'una manera que té implicacions per a la construcció de representacions socials compartides que la gent té sobre el món, les quals, ensems, influeixen en el desenvolupament o canvi de les ideologies. Donat el paper fonamental de les ideologies en el maneig de les condicions socials i els models per al discurs i d'altres pràctiques socials, el control ideològic i l'acatament són el màxim objectiu de l'hegemonia.»

10. Homi Bhabha (1994:163): «Entrar en la interdisciplinarietat dels textos culturals vol dir que no podem contextualitzar la forma cultural emergent localitzant-la segons una causalitat o origen discursiu preexistent. Hem de mantenir sempre obert un espai suplementari per a l'articulació de sabers culturals que són adjacents o adjunts, però no necessàriament acumulatius, teleològics o dialèctics. La 'diferència' del coneixement cultural que 's'hi afegeix', però no 's'hi suma' és l'enemiga de la generalització *implícita* del saber o de l'homogeneïtzació implícita de l'experiència, definides per Claude Lefort defineix com a les majors estratègies de contenció i de clausura en la ideologia burgesa moderna.»

un palimpsest que mostra les petges de la traducció cultural, encara en constant afirmació, negociació, recuperació, enriquiment. Més enllà d'ideologies homogeneïtzants, de convergències mítiques en realitats culturals més o menys alienes o familiars, alienades o familiaritzades, és la nostra tasca re-traduir-nos, re-presentar-nos una i altra vegada la *nostra* presència simbòlica en les pràctiques socials i culturals que desitgem. Què és allò que entenem per *nostre* pot articular-se a molts nivells, en molts graus i barreges. Comença per donar nova veu, com ha fet Isabel Clara-Simó, a espais de significació minoritzats o subalterns.

He començat amb el nom del malaurat Federico Borrell, *Taïno*. El seu cognom porta el ressò d'altres significants, d'altres genealogies, d'altres identitats. Borrell no és ja un terme transparent, tot i que el coneixement etimològic ens permet explicar-lo com equivalent de *roget*. A les terres de La Marina, ens diu l'inestimable *Costumari botànic* de Joan Pellicer (2000: I, 68), hi ha una mena de garrofer que hom anomena *borrer*, *borrell* o encara *judeo*, l'arbre mascle que es planta o s'empelta per a fecundar les garroferes femelles. L'etimologia és possiblement distinta; allò interessant és que *borrell*, ara valencià i català, té l'origen en una altra i malaurada llengua.

Efectivament, dels centenars de mots romandalusins cognats amb les altres llengües peninsulars, especialment amb el castellà, l'aragonès i el portuguès, només d'un, d'un únic element lèxic tímidament prestat a l'àrab andalusí, i d'aquest al català de Benirrama, Parcent o l'Atzúvia, podem estar-ne raonablement segurs que ha tingut una continuïtat localitzada –però manllevada de sistema a sistema, de context a context– des de fa més de nou-cents anys. A l'obra *Umdat at-ṭabīb*, compendi etnobotànic del s. XII farcit d'informació lingüística romanç, aquest és l'únic terme citat com a propi d'un lloc de l'actual País Valencià –Dénia–, assimilat a l'àrab andalusí junt a altres noms àrabs del garrofer, fòssil endèmic d'una altra realitat, d'una altra, però familiar, llengua:

الخروب ونوع آخر ثمرة طويلة وهو عريض غليظ فيه عسل كثير لا سيما النابى منه بذاتية ويعرف بالصندلى من لونه لأنه على لون الصندل وهو النوع يستخرج عسله فتصنع منه الحلوى ... ونوع آخر ... ويعرف بالبرال وهو كثير بذاتية مشهور

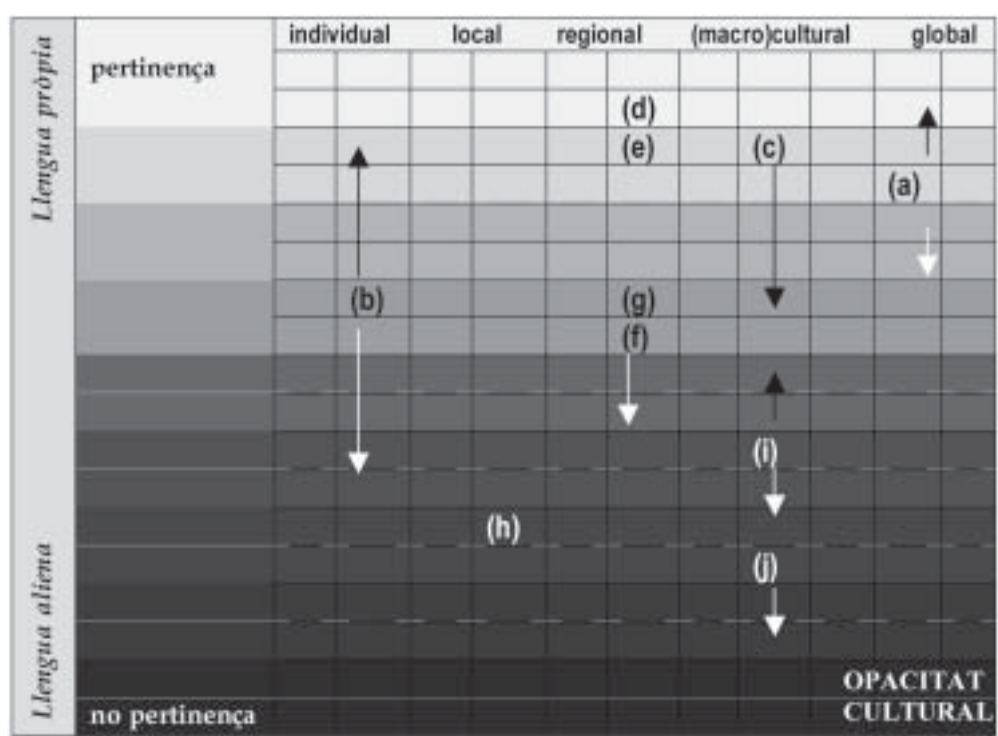
Del garrofer (*kharr-b*) hi ha una altra espècie que té molta mel en el seu fruit llarg, ample i gros, especialment el que creix a Dénia, que és conegut com el *s-andal-lî* (sandalenc), ja que el seu color és com el del sàndal. D'aquesta espècie se n'extrau la mel i es fa amb ella un dolç... Hi ha una altra espècie... que és coneguda com a *burrāl*, abundant a Dénia i ben conegut.¹¹

Ben conegut a Dénia, pero també més enllà de les terres valencianes (*borrell*: «planta o flor que fecunditza les altres» [Ribera d'Ebre, Mallorca, DCVB]; *garrover* *borrer* «el qui fa molta borra, la qual serveix per a fecundar els garrofers vers» [Mallorca, DCVB]). Segles després de completar l'anihilació física i cultural d'una altra civilització doblement vehiculada, per una llengua llatina a la fi substituïda voluntàriament, i per l'àrab, llengua de cultura i de relacions socials, ningú no té el dret d'apropriar-se ara de les poques restes que en queden en manlleus arreu de la península, a major glòria ni del castellà, ni del valencià, ni de cap altra. D'igual manera, la traducció i la re-escriptura impliquen compromisos ètics que, malgrat que sovint siguen vehicles d'ideologies dominants barallades amb la diversitat que és inherent a la unitat, també poden constituir-se com a acte afirmatiu de la disseminació, com a veu de la microhistòria, com a actuació de les comunitats a tots els nivells. Enriquant, i donant legitimitat a *tota* la nostra llengua.

OVIDI CARBONELL I CORTÉS
Universidad de Salamanca

11. Segons l'edició parcial d'Asín del manuscrit de la Real Academia de la Historia a Madrid (1943 [1994]:41-43). El manuscrit de Rabat editat per Khaṭṭābī no presenta aquest paràgraf.

Quadre-resum dels exemples esmentats

- a. Interpretació simbòlica universalitzant (*fotografia de Capa*)
- b. Interpretació com a registre específic (*espècimen etnolingüístic*)
- c. Interpretació de registre tendint a neutre (*modalitat estàndard sense trets estranyadors*)
- d. Interpretació com a variant regional pròpia (*modalitat estàndard regional realçada*)
- e. Interpretació com a variant regional pròpia (*modalitat estàndard regional limitada*)
- f. Interpretació com a variant regional aliena (*modalitat estàndard regional realçada*)
- g. Interpretació com a variant regional aliena (*modalitat estàndard regional limitada*)
- h. Espècimen geolectal / cronolectal / sociolectal no propi
- i. Espècimen d'altra llengua afi
- j. Espècimen d'altra llengua no afi

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ASIMOV, Isaac (1995) *Robbie i altres contes*, trad. Jesús Bonals, ed. valenciana a cura de Vicent Pitarch, Barcelona, Vicens Vives.
- ASÍN PALACIOS, Miguel (1943) [1994] *Glosario de voces romances registradas por un botánico anónimo hispano-musulmán (siglos XI-XII)*. Ed. facsímil, introd. Vicente Martínez Tejero, Saragossa, Universidad de Zaragoza/ Institución «Fernando el Católico».
- BARTHES, Roland (1973) [1984] *Le bruissement de la langue*, París, Seuil [trad. cast. C. Fernández Medrano, *El susurro del lenguaje*, Barcelona, Paidós].
- BHABHA, Homi (1994) *The Location of Culture*, Londres i Nova York, Routledge.
- BROTÓNS JORDÀ, Mario (1996) *Retazos de una época de inquietudes*, Alcoi, ed. de l'autor.
- CARBONELL I CORTÉS, Ovidi (1997) *Traducir al Otro, traducción, exotismo, poscolonialismo*, Conca, Publicaciones de la Universidad de Castilla-La Mancha.
- (2004) «Semiotic alteration in translation. Othering, stereotyping and hybridation in contemporary translations from Arabic into Spanish and Catalan» *Linguistica Antverpiensia* 2 (2003). Special issue, *Translation as Creation, the Postcolonial Influence* edited by Aline Remael and Ilse Logie, pp. 145-159.
- (2006) «Misquoted Others. Locating Newness and Authority in Cultural Translation», en Theo HERMANS (ed.) *Translating Others, vol. I*, Manchester & Kinderhook, St. Jerome, pp. 43-63.
- CHARAUDEAU, Patrick (1988) «Une théorie des sujets du langage», *Modèles linguistiques* 10, 2, pp. 67-78.
- DÍAZ FOUCES, Óscar (1996) «Identidade cultural e tradução», *Agália* 46 (Verao) pp. 157-164.
- DIEC, BADIA I MARGARIT, Antoni M. (coord.) (1995) *Diccionari de la llengua catalana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- DIÉGUEZ SEGUÍ, Mª Àngels (2001) *El Llibre de Cort de Justícia de València (1279-1321)*, Alacant / Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2002) *Clams i crims en la València medieval segons el Llibre de Cort de Justícia (1279-1321)*, Alacant, Universitat d'Alacant, Departament de Filologia Catalana.

- DiEnc*, CARRERAS, F. (coord.) (1983) *Diccionari de la llengua catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- DIJK, Teun A. van (1999) *Ideologia. Una aproximación multidisciplinaria*, Barcelona, Gedisa.
- DiMoll*, MOLL, Francesc de B. (1987) *Diccionari català-castellà, castellà-català*, Palma de Mallorca, Moll.
- DiVal*, LACREU, Josep (coord.) (1995) *Diccionari valencià*, Alzira, Bromera / Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.
- DOPV, Acadèmia Valenciana de la Llengua (2006) *Diccionari ortogràfic i de pronunciació del valencià*, València, AVL.
- ECO, Umberto (1998) *Los límites de la interpretación*, trad. cast. Helena Lozano, Barcelona, Lumen.
- ÉPILA, Josep (1919) *L'acaparador*, Peça satírica en un acte i en prosa, original de Santiago Rusiñol. Adaptació valenciana en vers, per Josep Épila, *El cuento del dumenge* 269. València, Establiment Tipogràfic de Josep Guix.
- GINZBURG, Carlo (1976) [1981] *El queso y los gusanos. El cosmos, según un molinero del siglo XVI*, Madrid, Muchnik (trad. cast. Francisco Martín).
- GIVÓN, T. (2005) *Context as Other Minds. The Pragmatics of Sociality, Cognition and Communication*, Amsterdam / Filadèlfia, John Benjamins.
- HERMANS, Theo (ed.) (2006) *Translating Others*, vols I i II, Manchester i Kinderhook, St. Jerome.
- HERVEY, Sándor; HIGGINS, Ian (1991) *Thinking Translation, A course in translation method, French to English*, Londres i Nova York, Routledge.
- HYDE, John (2003) «¿Cómo se dice *además* en inglés? Reflexiones sobre una disciplina», en Ricardo MUÑOZ MARTÍN (ed.) *IAIETI. Actas del I Congreso Internacional de la Asociación Ibérica de Estudios de Traducción e Interpretación. Granada, 12-14 de febrero de 2003*, Granada, IAIETI, vol. I., pp. 15-27.
- al-Khattābī, Muḥammad al-^cArabī (1990) [1995] (ed.) ^c*Umdat aṭ-ṭ-^cabīb fī ma^c rifat an-nabāt li-kul-lī laḥīb*. [atribuït a Abū'-Khayr de Sevilla]. 2 vols. Beirut, Dār al-Gharb al-Islāmī.
- LAMUELA, Xavier (1987) *Català, occità, friülà, llengües subordinades i planificació lingüística*, Barcelona, Quaderns Crema.

- LOTMAN, Iuri M. (1994) *La semiosfera. I, Semiòtica de la cultura y del texto*. Selecció i trad. del rus per Desiderio Navarro, València, Frónesis / Cátedra, Universitat de València.
- MOURELLE DE LEMA, Manuel (1996) *La identidad etnolingüística de Valencia. Desde la antigüedad hasta el siglo XIV*, 2ª ed. revisada, Madrid, Grugalma.
- PELLICER I BATALLER, Joan (2000) *Costumari botànic*, vol. I, Picanya, Bullent.
- PERINAT, Santiago (2005) «El deute de Robert Capa amb Federico Borrell, milicià», *L'Avenç* 303, juny 2005.
- PICKERING, Michael (2001) *Stereotyping, the Politics of Representation*, Londres, Palgrave.
- PONSODA I SANMARTÍN, Joan J. (1996) *El català i l'aragonés en els inicis del Regne de València segons el Llibre de Cort de Justícia de Cocentaina (1269-1295)*, Alcoi, Marfil.
- SIMÓ, Isabel-Clara (1983) *Júlia*. Barcelona, La Magrana; edició revisada (2003) Alzira, Bromera.
- STEINER, George (1975) [1992] *After Babel. Aspects of Language and Translation*, Nova York, Oxford University Press. 2ª ed.
- STEVENSON, Robert L. (1994) *L'illa del tresor*, trad. Josep Franco; il·lustr. de Paco Hernández, Alzira, Bromera.
- VENUTI, Lawrence A. (1995) *The Translator's Invisibility*, Londres i Nova York, Routledge.
- (1998) *The Scandals of Translation. Towards an ethics of difference*, Londres i Nova York, Routledge.
- WHELAN, Richard (2002) «Proving that Robert Capa's "Falling Soldier" is Genuine, A Detective Story», *Aperture Magazine* 166 (spring 2002).